

اثربخشی برنامه‌های پرورش خلاقیت در برنامه درسی هنر بر خلاقیت  
دانش‌آموزان دوره‌ی ابتدایی

The efficiency of Art lesson on elementary students'  
creativity in Uromia and its suburbs

**Kiumars Arjmand Ghujur**  
Ph.D. in Psychology, Teacher of  
Payam Noor University of  
Takab  
*Arjomand\_k@yahoo.com*

کیومرث ارجمند قجور  
دکتری تخصصی روانشناسی، مدرس دانشگاه  
پی‌ام نور تکاب

**Behzad Arjmandi**  
Master of Curriculum  
Development, Takab County  
Education Secretary  
*behzadarjmandi@gmail.com*

بهزاد ارجمندی  
کارشناس ارشد برنامه‌ریزی درسی، دبیر آموزش و  
پرورش شهرستان تکاب

چکیده

**Abstract**

The aim of this research was to determine the efficiency of creation in art lesson on creating creation in elementary students. Based on experimental- research method of pre- test – post test with control and Torrance's photographic- creation test was collected. The sample group was included the whole students of Uromia suburb in 1393-1394. The group consisted of 50 of elementary students, 32 boys that were 17 and 15 students in experimental and control respectively, and 18 girls that were 8 and 10 in experimental 1 and control group respectively were selected randomly in several methods. The result of analyzing data with statistics co-

هدف از این پژوهش، تعیین اثربخشی برنامه‌های پرورش خلاقیت در برنامه درسی هنر بر خلاقیت دانش‌آموزان دوره‌ی ابتدایی بود. بر اساس طرح پژوهشی آزمایشی از نوع پیش‌آزمون - پس‌آزمون با گروه کنترل و اجرای آزمون خلاقیت تصویری تورنس، اطلاعات لازم جمع‌آوری شد. جامعه آماری شامل تمامی دانش‌آموزان مقطع ابتدایی مناطق روستایی شهرستان اورمیه در سال‌تحصیلی ۹۴-۱۳۹۳ بود. نمونه‌ی مورد مطالعه متشکل از ۵۰ نفر دانش‌آموز مقطع ابتدایی (۳۲ نفر پسر که به ترتیب ۱۷ و ۱۵ نفر در گروه آزمایش و کنترل و ۱۸ نفر دختر به ترتیب ۸ و ۱۰ نفر در گروه آزمایش و کنترل) با روش تصادفی چند مرحله‌ای انتخاب شدند. نتایج تحلیل داده‌ها با روش آماری

variance method revealed that creativity programs had a positive and effective impact on student creativity. So we can administer education courses of creativity for teachers and trainers in art lesson to run suitable programs fostering creativity in classrooms.

**Key words:** creativity, fostering creativity, art lesson

کوواریانس، نشان داد که برنامه‌های پرورش خلاقیت در برنامه‌ی درسی هنر بر میزان خلاقیت دانش‌آموزان مؤثر بوده است. بنابراین می‌توان دوره‌های آموزشی برنامه‌های پرورش خلاقیت در برنامه درسی هنر برای معلمان و مربیان اجرا کرد تا بتوانند برنامه‌های مطلوب پرورش خلاقیت را در کلاس‌های درس اجرا کنند.

**واژه‌های کلیدی:** خلاقیت، پرورش خلاقیت، برنامه درسی هنر

## مقدمه

امروزه در مدارس، دانشگاه‌ها و همه مراکز آموزشی کشور های توسعه یافته، توجه به آموزش خلاقیت، نوآوری و تربیت افراد خلاق در سر لوحه برنامه های آموزشی و درسی قرار گرفته است. همچنین در دنیای کنونی، پیشرفت و توسعه هر جامعه‌ای را بیش از هر چیز، در گرو تربیت نیروهای انسانی کارآمدی می‌دانند که بتوانند با اندیشه پویا و خلاق خود، امکانات بالقوه موجود در آن جامعه را به امکانات بالفعل و قابل استفاده تبدیل کنند (احمدی، ۱۳۹۰).

خلاقیت<sup>۱</sup> یکی از موضوع های بسیار جالب و بحث برانگیز در حوزه های گوناگون علمی بویژه علوم تربیتی و روانشناسی است. خلاقیت یکی از جنبه های اصلی تفکر یا اندیشیدن است که انسان با کمک آن می تواند اهداف آرمانگرایانه خود را تحقق بخشیده، توانایی خود را شکوفا سازد. نتایج تحقیق ها در زمینه خلاقیت معلوم کرده است که خلاقیت کم و بیش در همه افراد وجود دارد و می توان آن را با آموزش گسترش داد و شکوفا نمود (یانگ و چنگ<sup>۲</sup>، ۲۰۰۹).

<sup>۱</sup>-creativity  
<sup>۲</sup>- Yang & Cheng

جهان امروز جهانی فرا پیچیده با انتظارات و ویژگی های متفاوت از گذشته است. آموزش و پرورش برای آماده کردن افراد جهت مواجهه با چالش های این عصر فرا پیچیده نیازمند نوسازی و باز سازی و نگرستن از زاویه ای متفاوت و عمل کردن در مسیری متمایز است. آموزش و پرورش می تواند انسانی متناسب با انتظارات و ویژگی های دنیای جدید پرورش دهد که ظرفیت قضاوت، تفکر انتقادی، سواد با معنا، همکاری و زمینه های خدماتی را گسترش دهد (جعفری و مکتبی، ۲۰۰۸).

در دو دهه اخیر، به خلاقیت بویژه پس از کارهای گیلفورد<sup>۱</sup> توجه زیادی شده است، اما سوال اصلی درباره تعریف خلاقیت تا حدودی حل ناشدنی باقی مانده است، زیرا هر یک از اندیشمندان به شکل های متفاوتی خلاقیت را تعریف کرده اند (احمدی و همکاران، ۱۳۹۳).

گیلفورد تفکر را شامل تفکرواگرا و همگرا دانسته و تفکر واگرا را کلید خلاقیت می داند و آن را عبارت از تلاش ذهن برای دستیابی به تمام پاسخ های ممکن برای حل یک مساله یا مشکل به شمار می آورد و معتقد است عوامل متعددی در شکل گیری آن موثرند؛ از جمله؛ سیالیت تفکر<sup>۲</sup> : تعداد ایده هایی که در مدت زمان معینی توسط فرد تولید می شود، انعطاف پذیری تفکر<sup>۳</sup> : به معنی متنوع و متفاوت بودن ایده هاست، مانند استفاده های متفاوتی که می توان از یک ابزار کرد، اصالت تفکر<sup>۴</sup> : منحصر به فرد بودن و تازگی ایده ها را بیان می کند و موجب می شود فرد به روش و شیوه های غیر معمول و خلاف عادت عمل کند، بسط<sup>۵</sup> : که به توانایی کامل کردن یک ایده و اضافه کردن جزئیات به آن اشاره می نماید (رمضانی، ۲۰۰۹).

---

- Gilford, J.P.<sup>۱</sup>  
 - Fluency<sup>۲</sup>  
 - Flexibility<sup>۳</sup>  
 - Originality<sup>۴</sup>  
 - Laboration<sup>۵</sup>

تورنس<sup>۱</sup> تفکر خلاق را فرایند حس کردن مشکلات، شکاف در اطلاعات و عناصر گم شده، حدس زدن و فرضیه سازی در مورد این نواقص، ارزیابی و آزمودن این حدس ها و فرضیه ها، تجدید نظر کردن و باز آزمودن آن ها و بالاخره انتقال نتایج می داند (تورنس، ترجمه سیف، ۱۳۸۵).

ساویل<sup>۲</sup> (۲۰۰۹)، خلاقیت را حالتی از ذهن می داند که طی آن هوش های چند گانه ی انسان به طور یکپارچه به کار گرفته می شود. از نظر او، خلاقیت، یک فرا توانایی است که جنبه شناختی داشته و می تواند به صورتی دقیق، تمامی قوا را با هدف نو آوری و ابتکار گرد هم آورد. روش های آموزش و یادگیری با رشد خلاقیت فراگیران ارتباط مستقیم دارد. مدارس می تواند با ایجاد موقعیت های پویا و بر انگیزاننده، فراگیران را در امر یادگیری کمک کند؛ تا با توجه به علائق و توانایی های خود، دست به تجربه و یادگیری بزنند (احمدی و همکاران، ۱۳۹۳).

اگر نگاهی به کلاس‌های درس و محیط‌های آموزش فعلی بیندازیم در می یابیم که چگونه به تفکر همگرا همیشه پاداش داده می شود و نوع تفکر واگرا مورد تنبیه و تمسخر قرار می گیرد و یا واپس زده می شود. برای مثال اگر کودکی در پاسخ به معلم از هواپیما به عنوان پرنده آهنین یاد می کند خالی از تعجب نخواهد بود که معلم او را به خاطر چنین پاسخ غیر خلاق و ناآگاهانه تنبیه و در گوشه کلاس نگه دارد! (کیومرثی، ۱۳۸۹).

امروزه مطالعات گسترده ای در زمینه خلاقیت انجام یافته و به این نتیجه رسیده اند که خلاقیت قابل رشد و افزایش است و مجموعه ای از عوامل شناختی، متغیر های محیطی، متغیر های شخصیتی و متغیر جنسیت بر خلاقیت تاثیر گذارند (نیو و لیو<sup>۳</sup>، ۲۰۰۹).

- Torrance, E.P<sup>۱</sup>

- Saville, G.<sup>۲</sup>

- Niu & Liu<sup>۳</sup>

برخی از صاحب‌نظران بر این عقیده‌اند که برای گذر از عصر اطلاعات و ورود به دنیای آینده می‌بایستی کودکان را توانمند، خلاق، ارتباط‌گر و مسلط به فناوری‌های جدید روز تربیت کرد، آن چنان که دارای انگیزش بالا بوده و از شوق زندگی کردن برخوردار باشند تا بتوانند در دنیای پرقاب‌ت و پیچیده آینده تاب تحمل داشته و موفق شوند (میرزا آقایی، ۱۳۸۶).

یکی از مواردی که در ارتباط با خلاقیت به ویژه در امر آموزش مطرح می‌شود، موضوع پرورش خلاقیت دانش‌آموزان به عنوان یکی از مهم‌ترین اهداف آموزش و پرورش است و در این راستا برنامه‌های متعددی در طول سال تحصیلی اجرا می‌شود، امری که اگر از سوی متولیان امر تعلیم و تربیت به طور جدی پیگیری شود بدون شک زمینه‌های رشد و شکوفایی استعداد‌های آنها را فراهم خواهد کرد (حیدرزاده، ۱۳۸۹).

با توجه به موارد فوق در پرورش خلاقیت و روش تدریس مبتنی به خلاقیت تلاش بر این است که شیوه خلاقانه عمل کردن از سوی معلم و دانش‌آموزان به ویژه در درس هنر باز نموده شود. معلم باید با استفاده از روش تدریس حاضر به گونه‌ای تدریس کند که بتوان با شاخص‌های خلاقیت آن را خلاقانه نامید.

پیاژه<sup>۱</sup> معتقد است که "یکی از اهداف اساسی آموزش و پرورش، تربیت انسان-هایی است که قابلیت انجام کارهای جدید را داشته باشند و فقط آنچه را که در سایر نسل‌ها انجام داده‌اند تکرار نکنند، یعنی تربیت افرادی خلاق، مبتکر و مکتشف" (فولاد بند، ۱۳۸۸). در این میان بعضی از برنامه‌های درسی مانند هنر نسبت به دیگر برنامه‌های درسی مورد بی‌توجهی قرار گرفته است در صورتی‌که می‌تواند زمینه پرورش خلاقیت در کودکان باشد (عظیمی و حاجی حسین نژاد، ۱۳۸۷).

اثر بخشی برنامه‌های پرورش خلاقیت در برنامه درسی هنر بر خلاقیت دانش‌آموزان دوره‌ی ابتدایی

برنامه درسی هنر یکی از موارد درسی دوره ابتدایی است که در جدول پایه‌های اول و دوم، هفته‌ای دو ساعت و در پایه‌های بالاتر هفته‌ای یک و نیم ساعت به آن اختصاص داده شده است (شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۸۵).

برنامه درسی هنر دوره ابتدایی با «ارتباط با طبیعت» شروع می‌شود و سپس به رشته‌های نقاشی، کاردستی، تربیت شنوایی، قصه و نمایش می‌پردازد. دانش‌آموزان در کنار این رشته‌ها با میراث فرهنگی نیز آشنا می‌شوند (همان منبع).

در ضرورت هنر و زیبایی‌شناختی در برنامه ریزی می‌توان بیان کرد که هنرها دیگر پیرامون برنامه درسی درک نمی‌شوند، بلکه هنر ها قلب و روح آموزش، تربیت و رشد انسانی هستند. آیزنر<sup>۱</sup> چهارمین مهارت اساسی و پایه را در برنامه درسی مدارس، آموزش هنر می‌داند و معتقد است دیگر زمان آن فرا رسیده که هنر به عنوان بخش اساسی در برنامه درسی مدارس مبدل شود. وی یکی از مهم‌ترین گام‌ها را برای اصلاح واقعی نظام‌های آموزشی، تدارک جایگاهی معقول و مناسب برای هنر در برنامه‌های درسی مدارس می‌داند (آیزنر، ۲۰۰۸، به نقل از حمیدی و همکاران، ۱۳۹۱).

توجه به زمینه‌های پرورش خلاقیت در برنامه درسی هنر در مقاطع مختلف تحصیلی و به ویژه دوره ابتدایی ضرورت ویژه‌ای را می‌طلبد، چرا که رویکردهای نوین سنجش و ارزشیابی آموزشی بحث تازه و نوی است که در سال‌های اخیر چالش‌هایی را برای نظام آموزشی ایجاد کرده است توجه به موضوع خلاقیت و نوآوری در ارزشیابی پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان، به دلیل نقایص و کاستی‌هایی که در نظام ارزشیابی سنتی و رایج و نارضایتی‌هایی که از نظام ارزشیابی موجود در محافل تربیتی به همراه داشت مطرح شد.

پیشینه نظری و تحقیقاتی پژوهش نشان می‌دهد که رابطه تنگاتنگی بین برنامه درسی هنر و پرورش خلاقیت وجود دارد. در تحقیقی دیگر احمدی و

<sup>۱</sup>-Eisner

همکاران (۱۳۹۳) به بررسی تاثیر روش تدریس SE بر یادگیری و خلاقیت دانش آموزان پرداختند که نتایج پژوهش نشان داد؛ استفاده از روش تدریس SE بر یادگیری و خلاقیت دانش آموزان به طور معنی داری موثر تر از روش های سنتی است.

عرب زاده و همکاران (۲۰۱۱) در پژوهشی با عنوان بررسی اثرات آموزش خود کار آمدی در افزایش خلاقیت دانش آموزان عنوان داشتند که آموزش خود کار آمدی خلاق در افزایش خلاقیت گروه های آزمایش پسر و دختر موثر بوده است. گلکاری و همکاران (۱۳۹۰) تحقیقی با عنوان تاثیر برنامه ی درسی مبتنی بر وبلاگ، بر خلاقیت دانش آموزان متوسطه انجام دادند. نتایج پژوهش نشان داد، برنامه ی درسی مبتنی بر وبلاگ، بر خلاقیت و مولفه های چهارگانه ی آن (ابتکار، بسط، سیالی و انعطاف پذیری) در دانش آموزان گروه آزمایش موثر بود.

فلیس<sup>۱</sup> (۲۰۰۲) در تحقیقی که به بررسی تأثیر برنامه آموزش خلاقیت بر توانایی های خلاق و خودپنداره دانش آموزان ابتدایی پرداخت، نشان داد که برنامه آموزش خلاقیت با وجود اینکه تأثیر اندکی بر خود پنداره دانش آموزان داشته است با این حال تأثیر بسیاری بر توانایی های خلاق آنها گذاشته است. بوگنار و اپراکوید<sup>۲</sup> (۲۰۰۹) در پژوهشی به این نتیجه رسیدند که استفاده از تکنیک های خلاق کافی نیست و عوامل دیگری مانند مدت زمان تدریس، روش های تدریس، تجارب قبلی دانش آموزان در انجام کار های خلاقانه و نگرش خلاق معلم بر پرورش خلاقیت دانش آموزان اثر بخش است.

تور و اسمیت<sup>۳</sup> (۲۰۰۸) نیز در تحقیقی که با عنوان اثر مداخله معلم بر پرورش خلاقیت دانش آموزان انجام دادند، رابطه ی متغیر های تحقیق را معنی دار ارزیابی کرده، نتایج تحقیق نشان داد؛ مداخلات معلم تاثیر مثبت و معنی داری بر پرورش خلاقیت دانش آموزان دارد.

<sup>۱</sup> - Fleith.

- Bognar & Ibrakovic.<sup>۲</sup>

-Ture & Esmit.<sup>۳</sup>

دیدر و نیجستند<sup>۱</sup> (۲۰۱۱) پژوهشی با عنوان؛ چه وقت از پرورش خلاقیت جلوگیری می‌شود؟ انجام دادن که نتایج این پژوهش نشان داد، خود تنظیمی، انگیزش و روابط عاطفی مثبت موجب افزایش خلاقیت در دانش‌آموزان می‌شود.

در تحقیقی دیگر تورنس (۱۹۹۰) به بررسی میزان اثربخشی روش بارش مغزی به افزایش خلاقیت دانش‌آموزان پرداخت که نتایج پژوهش‌های او حاکی از اثر بخشی این روش در افزایش خلاقیت افراد است. چینگ<sup>۲</sup> (۲۰۱۰) تحقیقی با عنوان پرورش خلاقیت در کلاس‌های درس کشور های آسیایی انجام داد، نتایج این تحقیق نشان داد، در فراگیران کشور های آسیایی، ریسک پذیری، فرا شناخت، انتقال یادگیری و به چالش کشیدن اقتدار، ضعیف نگاه داشته شده و باید برنامه های آموزشی متغیر و موانع فرهنگی کنترل شود تا خلاقیت دانش‌آموزان شکوفا گردد.

تورنس در مطالعه ای در سال (۱۹۶۲) از بیش از هزار معلم خواست تا ویژگی‌های دانش‌آموزان بهتر و جالب تر را اعلام کنند. ده موردی را که برای معلمان بیشترین ارزش را داشت عبارت بودند از: رعایت دیگران، استقلال فکری، سخت کوشی، شوخ طبعی، کنجکاوی، صمیمیت، انجام دادن به هنگام کار- دانش (دانستن) همچنین یادآور می‌شود که ویژگی‌هایی مانند داشتن جرأت در مورد اعتقادهای شخصی در قضاوت، بی‌علاقگی نسبت به قبول قضاوت متصدیان امور و سایر ویژگی‌ها که فرد خلاق داراست در فهرست دیده نمی‌شود با توجه به این که ویژگی‌هایی مانند ابتکار و خلاقیت، نامحدود و کنترل آن سخت است، معلمی که اطمینانی به قدرت خویش در اداره کردن ندارد، به تمرین‌های معمولی‌تر در کلاس می‌پردازد. تا از تلاش‌های نگران‌کننده پرهیز کند. مجموعه‌ی نظریاتی که در این تحقیق آورده شده‌اند سعی دانشمندان حوزه تعلیم و تربیت و علوم تربیتی در تبیین خلاقیت است با این حال واضح است که هریک از آنها به یک یا چند عامل تاثیر-

<sup>۱</sup>-Dedreu & Nijsted.

<sup>۲</sup>- Cheng.



گذار بر خلاقیت تاکید کرده‌اند و کمتر نظریه‌ای یافت می‌شود که مجموعه عوامل تاثیر گذار بر خلاقیت را مورد توجه قرار دهد.

حال با توجه به مباحث مطرح شده و ارتباط تنگاتنگ هنر و خلاقیت انجام پژوهش حاضر می‌تواند در شناساندن شیوه‌های پرورش خلاقیت - به افراد به ویژه دانش آموزان و معلمان دوره ابتدایی- و عوامل مؤثر بر آن و ارائه راهکارهای مناسب جهت افزایش خلاقیت مؤثر باشد و در برنامه ریزی مسئولان آموزشی جهت نیل به اهداف عالی نظام آموزش و پرورش مفید واقع گردد.

بنابراین هدف اصلی پژوهش تعیین اثربخشی برنامه‌های پرورش خلاقیت در برنامه درسی هنر در خلاقیت دانش آموزان دوره ی ابتدایی بود.

## روش

طرح پژوهش حاضر آزمایشی و از نوع پیش آزمون، پس آزمون با گروه کنترل (گواه) می‌باشد. جامعه آماری پژوهش حاضر شامل تمامی دانش آموزان مقطع ابتدایی روستاهای شهرستان ارومیه در سال تحصیلی ۹۴-۱۳۹۳ می‌باشد. شیوه‌ی انتخاب نمونه به صورت تصادفی چند مرحله‌ای بود. از کل مناطق ۲۴ گانه این شهرستان منطقه‌ی صومای برادوست به صورت تصادفی انتخاب و از بین کلیه مدارس دوره ابتدایی این منطقه، مدارس روستاهای فیروزیان و سین آباد به صورت تصادفی انتخاب شدند.

دانش آموزان مدرسه مولوی فیروزیان به تربیت ۱۷ و ۸ نفر پسر و دختر از پایه سوم و چهارم ابتدایی به صورت تصادفی انتخاب در گروه آزمایش قرار گرفته و به همین ترتیب دانش آموزان مدرسه ۲۲ بهمن سین آباد نیز به ترتیب ۱۵ و ۱۰ نفر پسر و دختر از پایه سوم و چهارم ابتدایی به صورت تصادفی انتخاب و در گروه کنترل قرار گرفتند. علی‌رغم اهمیت انتخاب تصادفی نمونه، عدم امکان دسترسی به حدنصاب حجم نمونه (۵۰ نفر) در هریک از مدارس روستایی منطقه، با این وجود

ناگزین به انتخاب تصادفی دو مدرسه روستاهای فیروزان و سین آباد با هشت کیلومتر فاصله از همدیگر به صورت تصادفی شد. اما چون اجرای جلسات آموزشی همزمان برای دانش‌آموزان دو مدرسه غیرممکن بود براین اساس دانش‌آموزان یکی از مدارس (۲۲ بهمن سین آباد) را به صورت تصادفی در گروه کنترل و مدرسه دیگر (مولوی فیروزیان) را به عنوان گروه آزمایش انتخاب، پس از اجرای پیش‌آزمون از هر دو گروه، متغیر مستقل (برنامه درسی هنر) بر روی گروه آزمایش اجرا و گروه گواه هیچ برنامه‌ای را دریافت نکردند و در پایان از هر دو گروه پس‌آزمون به عمل آمد.

#### ابزارهای پژوهش

**آزمون تفکر خلاق تورنس:** آزمون تفکر خلاق تورنس (TTCT) یکی از ابزارهای استاندارد برای سنجش خلاقیت می‌باشد که توسط محققان از دوره پیش دبستانی تا بزرگسالی مورد استفاده قرار می‌گیرد. در پژوهش انجام گرفته، خلاقیت از طریق تعداد و نوع پاسخ‌هایی که برای عناصر تشکیل دهنده «آزمون تفکر خلاق تورنس» (سیالی، ابتکار، انعطاف پذیری و بسط) ارائه می‌کند، حاصل می‌گردد. سیالی (یعنی استعداد تولید ایده‌های فراوان) ابتکار (یعنی استعداد تولید ایده‌ای نو و غیرمعمول) بسط (یعنی استعداد توجه به جزئیات) و انعطاف‌پذیری (یعنی استعداد تولید ایده‌ها یا روش‌های گوناگون).

این آزمون از چهار خرده‌آزمون سیالی<sup>۱</sup>، بسط<sup>۲</sup>، ابتکار<sup>۳</sup> و انعطاف‌پذیری<sup>۴</sup> تشکیل شده است. گزینه‌ها نشان دهنده میزان خلاقیت پائین، متوسط و بالا می‌باشند که نمره یک برای خلاقیت پایین، نمره دو برای خلاقیت متوسط و نمره سه برای خلاقیت بالا در نظر گرفته شده است. مجموع نمرات آزمودنی در چهار خرده

- 
- 1- fluency
  - 2 - elaboration
  - 3 - originality
  - 4 - flexibility

آزمون، نمره کلی خلاقیت او را نشان می‌دهد. تحقیقات تورنس و همکارانش نشان می‌دهد با توجه به اینکه تاکنون بیش از دو هزار مقاله که در آنها از میان ابزارهای اندازه‌گیری خلاقیت در مجلات علمی دنیا از آزمون تورنس به عنوان ملاک سنجش خلاقیت استفاده کرده‌اند بیانگر روایی این ابزار و پایایی آن از طریق آزمون آلفای کرونباخ (۰/۷۶) بدست آمده است.

**آزمون خلاقیت تصویری تورنس:** فرم (ب) آزمون خلاقیت تصویری تورنس یکی از مجموعه آزمون‌های تفکر خلاق است که در سال ۱۹۷۴ توسط شرکت انتشاراتی پرسنل منتشر شد. اشکال تصویری آزمون‌های تفکر خلاق تورنس، مستلزم پاسخ‌هایی است که به طور عمدۀ ماهیت ترسیمی یا تجسمی دارند و بهره‌گیری از مجموعه آزمون‌های تصویری از سطح کودکان تا پس از دبیرستان پیشنهاد شده است. در فرم تصویری مشابه فرم کلامی که به اغلاط املائی، نگارش، فقر لغات و غیره در ارزیابی تأکید نمی‌شود، بر مهارت عالی در نقاشی یا ترسیم تأکید نگردیده است، آنچه ملاک ارزیابی است وجود "ایده" در قالب تصویر است نه کیفیت ترسیم آن. فرم (ب) تصویری شامل سه فعالیت است:

**الف) فعالیت تصویر سازی که یک عمل ابتکاری است و توسط تورنس ابداع گردیده است.** فرد لازم است در این فعالیت درباره‌ی تصویری که به شکل تکه کاغذ رنگی ارائه شده فکر کند. در این فعالیت تولید بر مبنای ابتکار و بسط دادن ارزیابی می‌شود.

**ب) فعالیت تکمیل تصاویر که شبیه آزمون تکمیل تصاویر فرانک است توسط بارون برای مطالعه‌ی خلاقیت به کار رفته است.** در روانشناسی گشتالت فرض شده است که یک تصویر ناقص در فرد تنشی را برای کامل کردن آن به سبکی تا حد امکان ساده و آسان بر می‌انگیزد. بنابر این برای تولید یک پاسخ ابتکاری، فرد باید معلوماتش را تحت کنترل بگیرد و رضایت مندی را تا کامل کردن تصاویر به تأخیر بیندازد (تورنس، ۱۹۷۴).

ج) فعالیت تصاویر تکراری که شبیه به فعالیت اشکال ناقص است. مواد محرک در این فعالیت شامل ۳۶ دایره است. دایره‌ها مستلزم توانایی برای در هم شکستن یا ویرانی اشکال کامل است. در این فعالیت بر مبنای انعطاف پذیری، ابتکار، بسط دادن و سیالی برای هر تصویر کامل شده ارزشیابی صورت می‌گیرد.

هر سه تکلیف فوق‌الذکر باید برای ابتکار و بسط دادن و تکمیل تصاویر و آزمون‌های دایره‌ای باید برای سیالی و انعطاف پذیری نمره کسب کنند.

بسط دادن: جزئیاتی که به صورت ابتکاری به خود شکل، به سر حد آن و یا به فضای احاطه کننده آن اضافه شود است به شرطی که پاسخ‌ها معنی دار باشد. نمره بسط برای کامل کردن تصاویر به همان شیوه‌ی نمره دادن برای ساختن تصویر در فعالیت (الف) است. نحوه‌ی نمره گذاری به شرح ذیل است:

سیالی: نمره‌ی سیالی برای تکمیل تصاویر با شمردن تعداد تصاویر تکمیل شده بدست می‌آید حداکثر نمره ۱۰ است. همینطور سیالی در فعالیت (ج) عبارت است از تعداد تصاویر کشیده شده (دایره‌ها) منهای تعداد پاسخ‌های تکراری و نامربوط.

انعطاف پذیری: با شمردن تعداد طبقات مختلف در پاسخ‌های ترسیمی بدست می‌آید و نیز نمره گذاری در فعالیت (ج) با جمع تعداد طبقات مختلف (قابل طبقه بندی) بدست می‌آید.

ابتکار: در این مشخصه تمام پاسخ‌های دیگری که نشانگر تخیل پردازی و توان خلاقه باشد ۲ امتیاز و در فعالیت (ج) که در ۱۰ درصد یا بیشتر بودند امتیازی نمی‌گیرند. پاسخ‌هایی که در ۵ تا ۹ درصد باشند ۱ امتیاز و آنانی که در ۲ تا ۴ درصد روی می‌دهند ۲ امتیاز و دیگر پاسخ‌هایی که نشانگر تخیل پردازی و توان خلاقه باشند ۳ امتیاز می‌گیرند.

**برنامه درسی هنر دوره ابتدایی:** روایی صوری و محتوایی آن توسط برخی اساتید حوزه علوم تربیتی و روانشناسی تأیید شده است. جلسات آموزشی برنامه درس هنر بر اساس شیوه کار کتاب راهنمای درس هنر - برای معلمان پایه‌های اول،

دوم و سوم ابتدایی- سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش طراحی شده است، مشتمل بر ۱۰ جلسه بوده و هر هفته دو جلسه آموزش مطابق با سرفصل راهنمای آموزشی ارایه شد. ساختار جلسات بدین شرح است:

در جریان جلسه اول آموزش در خصوص برقراری ارتباط بین کودک و طبیعت (منبع الهام هنری) یادگیرنده می‌توانست از طریق حواس پنجگانه، عناصری همانند صدا و حرکت، نقطه، خط، شکل (سطح و حجم)، رنگ و بافت را تشخیص بدهد و مفهوم هماهنگی و زیبایی را در آثار خویش نمایش دهد.

در جلسه دوم آموزش نقاشی، فراگیر می‌توانست عواطف درونی و تجربه‌های خود را بدون استفاده از مدل، آزادانه، در حد توانایی خود ترسیم نماید.

در جریان جلسه سوم آموزش شاگردان بر حسب پایه تحصیلی خود نقش‌های اتفاقی (تصویر) را از یک مجموعه خط خطی (در پایه‌های اول و دوم) و از یک مجموعه لکه‌های رنگین (در پایه سوم) پیدا کنند.

در جلسه چهارم آموزش دانش‌آموزان با نوع نقاشی با موضوع آزاد و نقاشی برای قصه بر حسب پایه‌های تحصیلی آشنا شده، نقاشی می‌کشیدند.

جلسه پنجم آموزش شاگردان قادر بودند با شیوه‌های کامل کردن نقاشی‌های نیمه تمام به فراخور پایه‌های تحصیلی خویش آشنا شده، به صورت عملی نقاشی‌های ناتمام را تکمیل نمایند.

در جلسه ششم آموزش دانش‌آموزان توانستند با چاپ به تناسب پایه‌های تحصیلی خود آشنا شده، با اشتیاق تمرین کنند.

جلسه هفتم آموزش، فراگیران با کار دستی - محصول فعالیت، همکاری و هماهنگی بین ذهن، چشم و دست در ساختن اشیاء- آشنا شده، تفکرات خلاق خود را در کار دستی‌های خویش پیاده ساختند.

جلسه هشتم آموزش (تربیت شنوایی)، دانش‌آموزان در پایه‌های اول، دوم و سوم ابتدایی با صداهای مطبوع آشنا شده، صدا را تشخیص و منبع آن را شناسایی و

اثر بخشی برنامه‌های پرورش خلاقیت در برنامه درسی هنر بر خلاقیت دانش‌آموزان دوره‌ی ابتدایی

صداها را تقلید، آواز و سرود خواندند و با ریتم های قدم رو و صداها ی تولیدی با لیوان های آب آشنایی یافته با اشتیاق تمام تمرین کردند.

جلسه نهم آموزش فراگیران توانستند با قصه و قصه گویی به عنوان ابزار انتقال فرهنگ شفاهی و ایجاد ارتباط کلامی و غیرکلامی مؤثر آشنا شده، بین دانش آموزان استفاده نمایند.

در جریان جلسه دهم آموزش، دانش آموزان قادر بودند با نمایش و بازی آشنایی یافته، احساسات خود را کنترل، صدای خود را تنظیم، حرکات و قوه تخیل خود را تقویت نمایند. کلیه جلسات مطروحه برای مدت ۴۵ دقیقه طراحی، اجرا و ارزشیابی شد.

برای تجزیه و تحلیل داده‌های آماری علاوه بر آماره‌های توصیفی، از تحلیل کوواریانس و نرم افزار SPSS17 استفاده شده است.

## یافته‌ها

جدول ۱. داده‌های توصیفی برای آزمودنی‌ها براساس عوامل جمعیت شناختی

عوامل - جمعیت شناختی	گروه آزمایش	درصد فراوانی	گروه کنترل	درصد فراوانی	تعداد کل در دو گروه
پایه	سوم	۱۲	سوم	۴۸٪	۲۵
تحصیل	ابتدایی	۳	ابتدایی	۱۲٪	۲۵
سن	چهارم	۱۳	چهارم	۵۲٪	۲۵
	ابتدایی	۲	ابتدایی	۸٪	۲۵
	۹ساله	۱۳	۹ساله	۵۲٪	۲۵
	۱۰ساله	۱۲	۱۰ساله	۴۸٪	۲۵

جنس	دختر	۱۷	۶۸٪	دختر	۱	۶۰٪	۲۵
					۵		
	پسر	۸	۳۲٪	پسر	۱	۴۰٪	۲۵
					۰		
هوش	محدوده	۱۱	۴۴٪	محدوده ۹۰-۱۰۰	۱	۴۰٪	۲۵
					۰		
	محدوده	۱۴	۵۶٪	محدوده ۱۰۰-۱۱۰	۱	۶۰٪	۲۵
					۵		
طبقه -	ضعیف	۵	۲۰٪	ضعیف	۳	۱۲٪	۲۵
اجتماعی	متوسط	۱۶	۶۴٪	متوسط	۱	۶۸٪	۲۵
					۷		
اقتصادی	بالا	۴	۱۶٪	بالا	۵	۲۰٪	۲۵

جدول ۲. میانگین و انحراف معیار نمرات پیش آزمون و پس آزمون دو گروه دختر و پسر در آزمون

خلاقیت تورنس

گروه	نوع آزمون	جنسیت	شاخص	خلاقیت	نوع آزمون	جنسیت	شاخص	خلاقیت	t
		دختر	میانگین	۱۲۸/۵۰	دختر	میانگین	۱۲۸/۶۶		
		پسر	میانگین	۴۸/۶۳	پسر	میانگین	۴۹/۹۲	انحراف	
کنترل	پیش-آزمون		معیار	۱۲۸/۴۲	پس-آزمون	معیار	۱۲۸/۳۱		
			میانگین	۴۸/۹۷		میانگین	۴۹/۱۵	انحراف	

اثربخشی برنامه‌های پرورش خلاقیت در برنامه درسی هنر بر خلاقیت دانش‌آموزان دوره‌ی ابتدایی

معیار		معیار	
کل ۲۵ نفر	میانگین ۱۲۸/۹۶	کل ۲۵	میانگین ۱۲۸/۴۸
	انحراف ۴۸/۸	انحراف ۴۹/۵۳	۰/۰۲
	معیار		معیار
دختر	میانگین ۱۲۸/۲۷	دختر	میانگین ۱۵۳/۶۶
	انحراف ۴۸/۶۳	انحراف ۴۷/۱۳	
پسر	معیار	پسر	معیار
پیش‌آزمون	میانگین ۱۲۸/۹۹	پیش‌آزمون	میانگین ۱۵۴/۲۵
	انحراف ۴۹/۳	انحراف ۴۵/۲۳	
	معیار		معیار
کل ۲۵ نفر	میانگین ۱۲۸/۶۳	کل ۲۵ نفر	میانگین ۱۵۳/۹۵
	انحراف ۴۹/۰۱	انحراف ۴۶/۱۸	۲۵/۳۲
	معیار		معیار

داده‌های جدول ۲ نشان می‌دهد میانگین و انحراف معیار کل دانش‌آموزان دختر و پسر گروه کنترل در آزمون خلاقیت درپیش‌آزمون به ترتیب برابر ۱۲۸/۹۶، ۴۸/۸ و همین موارد در پس‌آزمون به ترتیب ۱۲۸/۴۸، ۴۹/۵۳ و t مشاهده شده ۰/۰۲ می‌باشد. همچنین میانگین و انحراف معیار کل دانش‌آموزان دختر و پسر در گروه آزمایش در پیش‌آزمون به ترتیب ۱۲۸/۶۳، ۴۹/۰۱ و در پس‌آزمون برابر با ۱۵۳/۹۵، ۴۶/۱۸ و مقدار t مشاهده شده ۲۵/۳۲ می‌باشد.

به منظور تعیین میزان اثربخشی برنامه‌های پرورش خلاقیت در برنامه درسی هنر بر میزان خلاقیت دانش‌آموزان دختر و پسر در دو گروه آزمایش و کنترل در



آزمون خلاقیت از روش آماری کوواریانس استفاده شد. نتایج در جدول ۳ ارائه شده است.

جدول ۳. خلاصه نتایج تحلیل کوواریانس گروه های آزمایش و کنترل در آزمون خلاقیت تورنس

منبع	SS	df	MS	F	sig
اثر پیش آزمون	۲۳۲۱/۶	۱	۲۳۲۱/۶	۸۲/۴۷	۰/۰۰۰۱
اثر مداخله آزمایش	۵۲۳۸/۴	۱	۵۲۳۸/۴	۱۲۸/۶۲	۰/۰۰۰۱
گروه	۳۱۴۹/۱۱	۱	۳۱۴۹/۱۱	۱۵۷/۷۲	۰/۰۰۰۱
خطا	۸۰۷/۵۸	۴۸	۱۹/۲۱		
جمع	۱۱۵۱۶/۶۹	۵۱			

a R squared=0/053(Adjusted R squared=0/055)

همانگونه که در جدول ۳ نشان داده شده است مقدار ( $F=157/72$ ) بدست آمده در سطح ( $P < 0/0001$ ) معنی دار می باشد به عبارت دیگر می توان گفت که برنامه های پرورش خلاقیت در برنامه درسی هنر در افزایش نمرات آزمون خلاقیت موثر بوده است. در نهایت این یافته از تایید فرضیه پژوهش حکایت دارد.

### بحث و نتیجه گیری

این پژوهش به تعیین اثر بخشی برنامه های پرورش خلاقیت در برنامه درسی هنر بر خلاقیت دانش آموزان دوره ابتدایی می پردازد. نتایج نشان داد که برنامه های پرورش خلاقیت در برنامه درسی هنر بر میزان خلاقیت دانش آموزان تاثیر معنی - داری دارد به عبارت دیگر برنامه های پرورش خلاقیت در برنامه درسی هنر میزان خلاقیت دانش آموزان را بالا می برد.

اثر بخشی برنامه‌های پرورش خلاقیت در برنامه درسی هنر بر خلاقیت دانش‌آموزان دوره‌ی ابتدایی

یافته‌ی پژوهش با نتایج تحقیقات رضائی (۲۰۰۹)، گلکاری و همکاران (۱۳۹۲)، احمدی (۱۳۹۰)، جعفری و مکتبی (۲۰۰۸)، سیف (۱۳۸۵)، احمدی و همکاران (۱۳۹۳)، حمیدی و همکاران (۱۳۹۱)، عرب زاده و همکاران (۲۰۱۱) و برخی پژوهشگران دیگر مانند (یانگ و چنگ (۲۰۰۹)، ساویله (۲۰۰۹)، بوگنار و اپراکوید (۲۰۰۹)، دیدر و نیجستد (۲۰۱۱)، چینگ (۲۰۱۰)، نیو و لیو (۲۰۰۹)، تور و اسمیت (۲۰۰۸)، آیزنر (۲۰۰۸) به نقل از حمیدی و همکاران (۱۳۹۱) و تورنس (۱۹۷۲)، همخوانی دارد.

این یافته از پشتوانه‌های نظری پژوهشی صاحب‌نظرانی همچون تورنس (۱۹۷۹) برخوردار است که معتقدند خلاقیت هرچند بعدی فردی دارد ولی آموزش پذیر است. در همین زمینه گیلفورد (۱۹۸۸) حرف‌های جدی‌تری مطرح ساخت و اشاره نمود که خلاقیت دارای چهار عنصر فراشناختی است که به واسطه تمرین و آموزش ارتقاء می‌یابند. در نظریه گیلفورد (۱۹۸۸) خلاقیت در ترکیب عناصر خود (سیالی، انعطاف پذیری و ابتکار) تحت تاثیر آموزش تغییر کرده و بهبود می‌یابد. در واقع از دیدگاه گیلفورد خلاقیت دانشی بنیادی برای هرگونه تغییر و نوآوری است از طریق آموزش می‌توان به کودکان یاد داد که به راه‌های غیر معمولی و نامتعارف فکر کنند و از طریق تفکر واگرا به بررسی مشکلات پرداخته با دست-یابی به راه حل‌های مناسب، استعداد خلاقه خود را شکوفا سازند. نتایج پژوهش‌ها در زمینه خلاقیت معلوم کرده است که خلاقیت، کم و بیش، در همه افراد وجود دارد و می‌توان آن را با آموزش گسترش داده شکوفا ساخت (احمدی و همکاران، ۱۳۹۳).

با توجه به نظریه فوق و یافته‌های پژوهش حاضر می‌توان گفت برنامه‌های پرورش خلاقیت در برنامه درسی هنر در سطح مدارس دوره ابتدایی موجب تقویت تفکر واگرا و به تبع آن خلاقیت در دانش‌آموزان می‌شود و می‌توان خلاقیت و روش‌های پرورش خلاقیت را به دانش‌آموزان آموزش داد. حاصل این بینش نو در

زمینه فرایند یاددهی خلاقیت این است که معلمان در مقطع ابتدایی باید به جای روش‌های سنتی مانند سخنرانی و ...، راه‌های دیگری را بیازمایند که منجر به تقویت تفکر واگرا در دانش آموزان گردد. فراهم آوردن زمینه‌ها و شرایطی که به تقویت تفکر خلاق در مدارس منجر شود دامنه وسیعی دارد که از تغییر در نگرش‌ها تا روش‌های تدریس امتداد می‌یابد. علاوه بر آن هر چه دانش‌آموزان به صورت نظام دار در معرفی مجموعه فزاینده‌ای از اطلاعات و مسائل و مفاهیم دشوار قرار گیرند، به طور خود به خودی، توانایی فکر کردن و نیز توانایی تولید جزئیات و پرداخت پاسخ آنها رشد خواهد یافت.

همچنین با توجه به یافته‌های پژوهش حاضر و تحقیقات انجام گرفته در خصوص رشد مؤلفه ابتکار خلاقیت دانش‌آموزان می‌بایستی به جای تشویق دانش‌آموزانی که از قواعد معلم ساخته استفاده می‌کنند ایده‌های نو و بکر و نامتعارف ایشان را مورد حمایت قرار دهند. چنانچه با اجرای برنامه‌های پرورشی خلاقیت در برنامه درسی هنر این نتیجه حاصل شد.

در عصر حاضر، دانش‌آموزان برای رویارویی با تحولات شگفت‌انگیز باید مهارت‌های تفکر خلاقانه خود را به منظور تصمیم‌گیری مناسب و حل مسائل پیچیده جامعه بهبود بخشند آنان باید مهارت‌های پژوهش و حل مساله، روحیه جست‌وجو را در خود افزایش دهند. روشن است که برای دستیابی به این هدف‌ها، مسئولیتی سنگین بر دوش مراکز آموزشی به ویژه آموزش و پرورش قرار می‌گیرد.

براساس نتایج این مطالعه و مطالعات دیگر درباره‌ی پرورش خلاقیت، می‌توانیم با آموزش، خلاقیت و انعطاف‌پذیری و اصالت ذهنی را در افکار و اعمال کودکان پرورش دهیم. روشن است که این آموزش باید از خانه و از سال‌های اول زندگی آغاز شود. در اصل دوران کودکی سرآغاز شکل‌گیری روند تفکر خلاق است (مفیدی، ۱۳۸۶). اما چون در این جا بحث ما بیشتر به مدرسه و محیط‌های

اثر بخشی برنامه‌های پرورش خلاقیت در برنامه درسی هنر بر خلاقیت دانش‌آموزان دوره‌ی ابتدایی

آموزش به ویژه مقطع ابتدایی مربوط می‌شود بر آموزش خلاقیت در کلاس درس هنر تاکید می‌کنیم. طبق نتایج این مطالعه - همان طور که قبلاً اشاره شد - می‌توان به دانش‌آموزان یاد داد که از اندیشه‌های یک جانبه دست بردارند و چند بعدی، غیر سنتی و غیر محافظه کارانه فکر کنند؛ به مسائل از دیدگاه‌های جدید و غیر منتظره بنگرند و در حل مسائل درسی و غیر درسی، خود را به یک روش یا راه حل محدود نکنند، که ذهن خود را از قید سنت های خشک و دست و پا گیر رها کنند و تفکر آزاد و خلاق را جانشین آن سازند.

طبق نتایج این تحقیق، برای آموزش خلاقیت در کودکان، تغییر کلی در روش کار معلم و انتظارات نظام آموزش از دانش‌آموزان از مهم‌ترین کارهایی است که ضرورت بسیار دارد؛ به عبارت دیگر، در تدریس و آموزش همه‌ی دروس به ویژه درس هنر علاوه بر تفکر همگرا، باید تفکر واگرا نیز مدنظر معلم باشد و از دانش‌آموزان خواسته شود که راه حل‌ها و عقاید خود را هر اندازه که عجیب و غیر عادی به نظر برسند - بیان کنند. حتی دانش‌آموزان می‌توانند درباره‌ی نحوه تدریس معلم، محتوای دروس و امکانات تغییر یا جایگزینی آن اظهار نظر کنند.

## منابع

- آمالی، ترزا. (۱۳۸۸). شکوفایی خلاقیت، (ترجمه حسن قاسم زاده و پروین عظیمی، تهران، دنیای نو) تاریخ انتشار اثر به زبان اصلی).
- ابری، باب و استانیس، باب. (۱۳۸۴). خلاقیت کاربردی برای نوجوانان بزرگسالان، ترجمه قاسم زاده، حسن، تهران، نشر دنیای نو.
- احمدی، احمد؛ رسولی، بهنام؛ اسلام پناه، مریم و احمدی، فواد. (۱۳۹۳)، تاثیر روش تدریس 5E بر یادگیری و خلاقیت دانش‌آموزان، فصلنامه مهندسی آموزشی: تکنولوژی و طراحی آموزشی، سال سوم، شماره چهارم، صص ۶۰-۴۵
- احمدی، سعید. (۱۳۸۴). بررسی تاثیر روش تدریس حل مساله بر پرورش خلاقیت دانش‌آموزان پایه پنجم ابتدایی شهرستان اسلام آباد غرب، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت معلم تهران.
- امینی، محمد. (۱۳۸۴)، تربیت هنری در قلمرو آموزش و پرورش. تهران: نشر آریژ.

- تورنس، ئی. پال. (۱۳۷۲)، استعدادها و مهارت‌های خلاقیت و راه‌های آزمون و پرورش آنها، ترجمه حسن قاسم زاده، تهران: دنیای نو (تاریخ انتشار اثر به زبان اصلی، ۱۹۷۹).
- جرجانی، عبدالرحمن. (۱۳۸۹). مقاله «خلاقیت در آموزش و پرورش (تهدیدها و فرصتها)» ، سایت پژوهشکده تعلیم و تربیت سازمان آموزش و پرورش استان گلستان.
- حسینی، افضل السادات. (۱۳۸۶). بررسی تاثیر برنامه های پرورش خلاقیت معلمان بر خلاقیت پیشرفت تحصیلی و خود پنداره دانش آموزان، پایان نامه دکتر، دانشگاه تهران.
- حمیدی، فریده؛ شه‌میر، سامیه؛ محمدی، ندا و دهنوی، الهام. (۱۳۹۱). مقایسه رویکرد خلاقیت بین دانش آموزان مدارس عادی و هنرستان ها بر اساس آزمون خلاقیت تورنس، مجله روان شناسی و علوم تربیتی، سال سی و چهارم، شماره ۳، صص ۲۱۸-۲۰۵.
- حیدرزاده. (۱۳۸۹)، مقاله «کم توجهی نسبت به پرورش خلاقیت دانش آموزان» ، سایت آموزش و پرورش خراسان شمالی، شماره انتشار ۱۷۶۷۳.
- رئیس دانا، فرخ لقا. (۱۳۸۸) «مقاله خلاقیت و اجرای برنامه های درسی» رشد تکنولوژی آموزشی، دوره بیست و پنجم، شماره ۲۰۶، اسفند سال ۱۳۸۸، صفحه ۲۲-۲۰.
- سلطانی عمرو آبادی، مرضیه. (۱۳۸۶). رابطه بین خلاقیت و شیوه های مقابله با استرس در دانش آموزان دختر و پسر دوره متوسطه شهر اصفهان ، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه اصفهان.
- سیف، علی اکبر. (۱۳۸۷)، روانشناسی پرورشی نوین: روانشناسی یادگیری و آموزش، تهران: نشر دوران.
- شورای برنامه ریزی درس هنر دوره ابتدایی. (۱۳۸۵)، راهنمای درس هنر برای معلمان پایه های اول، دوم و سوم ابتدایی، تهران: اداره کل چاپ و توزیع کتابهای درسی .
- عظیمی ، سید امین وحاجی حسین نژاد، غلامرضا. (۱۳۸۷)، مقاله «آموزش هنر در مقطع ابتدایی از طریق فناوری اطلاعات و ارتباطات». ماهنامه رشد آموزش هنر، شماره ۱، دوره ششم، ۵۴ .
- فروزش ، شیفته. (۱۳۸۸)، مقاله «روش های تدریس خلاق» ماهنامه آموزش تربیتی پیوند، شماره ۳۶۷، صص ۲۲.
- فضل پور، امیر رضا. (۱۳۸۹)، بررسی تاثیر فیلم های آموزشی بر رشد و توسعه خلاقیت دانش آموزان ابتدایی ، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمانشاه.
- فولاد بند ، فرح ناز (۱۳۸۸)، خلاقیت و مدیریت آموزشی، پایان نامه کارشناسی ارشد (چاپ نشده) دانشگاه.
- قاسم زاده، حسن. (۱۳۸۸)، آموزش کاربردی خلاقیت و حل خلاق مسائل، تهران، انتشارات قصیده سراو

اثر بخشی برنامه‌های پرورش خلاقیت در برنامه درسی هنر بر خلاقیت دانش‌آموزان دوره‌ی ابتدایی

کول، ونیتا. (۱۳۸۷). برنامه آموزش و پرورش در دوره پیش از دبستان، ترجمه فرخنده مفیدی، تهران: سمت. (تاریخ انتشار اثر به زبان اصلی، ۱۹۹۱).

کیومرثی، غلامعلی. (۱۳۸۹). آشنایی با نقش هنر در پیشبرد فعالیت های پرورشی مدارس، تهران انتشارات مدرسه.

گلکاری، سمیه؛ آیتی، محسن و راستگو مقدم، میترا. (۱۳۹۲)، تاثیر برنامه درسی مبتنی بر ویلگ بر خلاقیت دانش آموزان متوسطه، نشریه علمی پژوهشی فناوری آموزش، جلد ۷، شماره ۴، صص ۳۳۳-۳۲۵.

معین، محمد. (۱۳۸۴). فرهنگ فارسی معین، ج دوم، تهران: فرهنگ ماهرخ.  
مفیدی، فرخنده. (۱۳۸۶). آموزش و پرورش پیش دبستانی و دبستانی، تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.

میرزا آقایی، حمید. (۱۳۸۶). مقاله «تاثیر آموزش هنر بر خلاقیت کودکان» ماهنامه پرورشی - خبری، فرهنگستان هنر ایران، شماره ۵، صص ۶۹-۶۴.

میرزا آقایی، حمید. (۱۳۸۶). مقاله «ضرورت رشد خلاقیت و کارآفرینی کودکان برای تامین منابع انسانی سازمان های آینده»، سایت فکرنو [www.fekreno.org](http://www.fekreno.org)

Arabzadeh, M. Kadivar, P. Negahban Salami, M & Noroozi, N. (2011). Study Effect Training of Creative Self-acting in Increase Creativity of University. Collection of Papers The 3rd National Conference on Education (In Persian).

Bognar, Branko. Ibraković, Vehid. (2009). Creativity in teaching plant production. Educational Journal of Living Theories. Volume 2(2): 232-256 [www.ejolts.net](http://www.ejolts.net) ISSN 2009-1788.

Baas, M.; De Dreu, CK & Nijstad, BA. (2011). When Prevention Promotes Creativity: The Role of Mood, Regulatory Focus and Regulatory Closure. Journal of Personality and social psychology. vol 100(5), p794-809. (Retrieved Des 2010, from [www.sciencedirect.com](http://www.sciencedirect.com)).

Gheng, Ch. (2010). Creativity in Early Childhood Education: Teachers' Perceptions in Three Chinese Societies. Thinking Skills and Creativity. 5(2), p49-60. (Retrieved Jan 2011, from [www.sciencedirect.com](http://www.sciencedirect.com)).

Jafari P & Maktabi, H. (2008). Developing a Meta-Cognition Based Management Model for Primary Schools. Quarterly Journal of Educational Leadership & Administration. vol2(2). Number 4, p35-52 (In Persian).

Fleith, D & Renzulli, j; (2002). Effect of a creativity traing program creativity research journal V 14, pp 373-588.

Sternberg, R. (2001). What is the Common tread of Torrance. E.P (1967) The Minesota studies of Creative behavior: Nathional and Internathional Extensions journal of Creative behavior Vol(1)N(2).

Torrance. E.P (1974) Norms-Technical Manual Torrance tests of Creative thinking. Verbal Tests Forms A and B. Figural test Forms A and B Personnel Press Inc.

- Ways to Help Your Child Express Herself with Art”,by  
T.Robbin, www.kinderart.com
- Ture, D., Esmi, R. (2006). Fostering creativity in science Investigative planning: small measures for fostering creativity in science Investigative planning? STERpapers, 3, pp. 3-25.
- Yang, H & Cheng, H. (2009). Creative self- efficacy and its factors: An empirical study of information system analysts and programmers. Computers in Human Behavior, 25, pp. 429-438.
- Ramezani H.A., Creativity: flowering and innovation basis, Tehran, Mehvar, 2009.
- Niu, W. & Liu, D. 2009. “Enhancing Creativity: A Comparison Between Effects of an Indicative Instruction to Be Creative and a More Elaborate Heuristic Instruction on Chinese Student Creativity”, Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts 3(2), 93-98.
- Saville, G. 2006. “Emotional Intelligence in Policing”, The Police Chief, LXXIII, Alexandria, VA, p.39-49.



